

TITUS BRANDSMA: EEN MODERNE HEILIGE

HENK VAN OS OVER HEILIGENVERERING VROEGER EN NU

Wat kunnen we allemaal zien op afbeeldingen van heiligen? En hoe moeten wonderverhalen over heiligen gelezen worden? Kunnen er ook nu nog heiligen zijn, zoals vroeger? En hoe kan heiligheid vandaag de dag worden gedefinieerd? Kan Titus Brandsma misschien worden gezien als een ‘moderne heilige’?

Dit zijn vragen die aan de orde kwamen in de Titus Brandsma Lezing, op 12 juni 1998 uitgesproken door prof. dr. Henk van Os. Ieder jaar vraagt het Titus Brandsma Instituut te Nijmegen een bekende Nederlander of Vlaming om vanuit zijn of haar werkveld te spreken over spiritualiteit. In het verleden werd de lezing onder meer uitgesproken door Herman Andriessen, Frits van Oostrom en Ton Weiler.

fysieke nabijheid van heiligen

Van Os heeft in de lezing van dit jaar laten zien dat heiligen de laatste tijd weer erg in de belangstelling staan. Historici van allerlei slag, godsdienstwetenschappers, antropologen, liturgisten, feministen en romanciers hebben zich ervan meester gemaakt en in tal van studies een nieuwe visie op heiligen ontvouwd. Ook het grote publiek kan hiervan kennis nemen via mooi geïllustreerde publicaties en boeiende tentoonstellingen. Zelf bereidt Van Os voor het Rijksmuseum een tentoonstelling voor over relieken, die in 2000 zal worden gehouden.

De verering van heiligen in hun relieken was ook het vertrekpunt voor de lezing. Zo vertelt Van Os het verhaal van de heilige Hugo van Lincoln die zo sterk hechtte aan Maria Magdalena, dat hij ergens een reliek van haar uit een zijden foedraal liet halen, het kuste en probeerde te breken, om er een stuk van mee te kunnen nemen. Toen dat niet lukte, zette hij er zijn tanden stevig in en beet, tot woede van de aanwezige monniken, twee stukjes van de botten af: zo nam hij het lichaam van Maria Magdalena tot zich net zoals in de eucharistie het lichaam van Christus wordt ontvangen. Zo sterk kon in de middeleeuwen het verlangen naar de fysieke nabijheid van heiligen zijn.

Het verlangen naar fysieke nabijheid van heiligen leidde tot een grote verspreiding van relieken over heel Europa, die het doel van bedevaarten werden, het middelpunt van liturgische plechtigheden en ook de religieuze architectuur beïnvloedden. Van Os laat zien hoe zich rondom relieken een eigen kerkelijke kunst ontwikkelde. In de middeleeuwse reliekenverzamelingen, die soms wel duizenden voorwerpen konden tellen, kan men een voorloper van het huidige museum zien.

rationele benadering

Soms leidde het verlangen naar fysieke nabijheid van de heiligen tot excessen en bizarre situaties, die in een soort ‘moppen tappen onder erudiete katholieken’, zoals Van Os het noemt, nog wel worden naverteld. Omwille van die excessen probeerde de kerk vanaf de zestiende eeuw, mede onder invloed van kritiek van binnen en buiten uit, de verering van heiligen in banen te leiden: de geestelijke nabijheid van de heilige wordt belangrijker dan de fysieke. Na het concilie van Trente krijgt de voorbeeldfunctie van heiligen steeds meer gewicht, terwijl de wonderen in de *vitae* minder geaccentueerd worden. De heilige wordt de gelovigen voorgehouden als een spiegel van deugdzaamheid en als inspiratiebron voor een persoonlijk gelovig leven. Deze meer rationele benadering van heiligen wordt door het volk echter niet overgenomen: de volksdevotie blijft zich vooral richten op wonderen en spectaculaire spirituele heldendaden en dit is ook waarvan de getuigen in canonisatieprocessen meestal spreken. Heiligenlevens maken vanaf de 17de eeuw dan ook steeds vaker melding van mystieke fenomenen als stigmatisaties en visioenen. De spirituele ervaringen moeten immers steeds heviger worden om kritische gezagdragers en hun adviseurs te kunnen overtuigen. In de 18^e eeuw is de *vita* van een heilige verworden tot de lachspiegel van de Verlichting, aldus Van Os.

De spanning tussen een verlichte visie op heiligen en het volksgeloof tekent ook de romantiek en de moderne tijd. Van Os illustreert die ambivalente houding aan de hand van de Duitse dichter Goethe. Terwijl Goethe enerzijds heiligenverhalen afdoet als vrouwenpraat, is hij anderzijds erg getroffen als een processie voor de H. Rochus aan hem voorbijtrekt, zozeer dat hij zelf een schilderij schenkt voor de kapel van de H. Rochus en in zijn poëzie het thema van de reliekverering verwerkt.

Titus Brandsma

Dat er in de twintigste eeuw een nieuwe visie mogelijk is op heiligen en zaligen, laat Van Os zien aan de hand van de persoon van Titus Brandsma. Het leven van de Friese karmeliet die in Nijmegen hoogleraar werd in de wijsbegeerte en de geschiedenis van de vroomheid en omwille van zijn moedige opstelling tegenover de nazi's in een concentratiekamp om het leven is gekomen, heeft een bijzondere en voor velen inspirerende uitstraling. Zijn levensbeschrijving is in het canonisatieproces niet vervormd geraakt door overleefde eisen van heiligheid: je komt in de biografieën een levend persoon tegen en niet iemand om wie in elke levensfase en bij elke activiteit een aureool wordt gehangen. Het leven wordt met humor beschreven – en heiligheid en humor gaan zelden samen – en ook zijn beperkingen komen onverhuld aan het licht. Het optreden van Titus Brandsma heeft kennelijk honingzoete vereenvoudiging of pathetische ophemeling onmogelijk gemaakt.

Ook het feit dat er geen wonderen, visioenen of extases in de levensbeschrijving voorkomen maakt deze verschillend van die van

andere heiligen. In Heerlen deed bijvoorbeeld in het eerste oorlogsjaar het gerucht de ronde, dat aan pater Brandsma Thérèse van Lisieux zou zijn verschenen en hem had verteld, dat er spoedig een eind aan de oorlog zou komen. Toen Brandsma hiervan hoorde, kon hij er zich alleen maar vrolijk over maken. De nuchtere en discrete houding van Brandsma zelf kenmerkt tevens zijn levensbeschrijvingen en heeft daarmee ook de toon gezet voor de gedachtenis en verering.

Tenslotte is het feit dat er van Titus Brandsma geen primair reliek bestaat, zeer ongewoon. Voor de middeleeuwen gold: zonder reliek geen heilige. Heiligenverering was reliekenverering. Weliswaar deed de heilige wonderen tijdens zijn leven, maar verreweg de meeste wonderen en verschijningen vonden plaats na zijn dood als antwoord op gebeden bij zijn of haar graf of relieken. Niet alleen het leven van Titus Brandsma verzet zich tegen deze ouderwetse vorm van verering, ook zijn dood deed dat. Er is van de zalige niet meer overgebleven dan zijn voorbeeld.

Verschilt een 'moderne heilige' als Titus Brandsma volgens Van Os dus in een aantal opzichten van de middeleeuwse, de traditionele voorbeeldfunctie blijft overeind staan. En het martelaarschap van Titus voert ons terug naar de alleroudste aanleiding tot het eerbiedig uitzonderen van grote gelovigen: het bewonderen van wie het leven van Jezus tot het uiterste heeft nagevolgd en het betekenis geven aan deze kostbare herinnering.

Henk van Os, *Titus Brandsma, de man Gods uit Bolsward. Over heiligenverering vroeger en nu* met 24 ill. (Uitgeverij Valkhof Pers, Nijmegen 1998) f 24,50